

VÁSÁROK ÉS VÁSÁRI SZOKÁSOK A PIACGAZDASÁG HŐSKORÁBAN

Kaposi Zoltán

MTA Doktora, egyetemi tanár
Pécsi Tudományegyetem
kaposi.zoltan@ktk.pte.hu

BEVEZETÉS

A magyarországi kereskedelem évszázadokon át stabil intézményrendszerrel működött. A 18-19. századi modernizáció idején a városokban szaporodó boltok mellett a 20. század közepéig meghatározó forgalmi intézmény maradt a vásár. Vásárból sokféle létezett: országos vásárok, havivásárok, hetipiacok, kirakodóvásárok tarkították az ország városait, nem is beszélve az egyre elterjedtebb napipiacokról. Ezek a vásárok biztosították hosszú időn keresztül a lakosság mindennapi ellátását és fogyasztását. Rövid írásomban arra keresem a választ, hogyan működtek ezek a tradicionális kereskedelmi formák, s a racionális vonásokon túl milyen szerepet játszott a forgalmazásban a szokásrendszer.

ELMÉLET ÉS VALÓSÁG, A VÁROS ÉS VIDÉKE KAPCSOLATA: A PIACKÖRZET

A preindusztriális Európában az áruterelés növekedésével és a gazdasági munkamegosztás szélesedésével jól látható piackörzetek alakultak ki. J. H. von Thünen 1826-ban megjelent munkájában kísérletet tett arra, hogy egy absztrakt modellben egy koncentrált népességű központ (város) és a hozzá szorosan kapcsolódó ellátókörszert gazdasági viszonyrendszerét leírja. A városi fogyasztópiacok középkori megjelenésével ugyanis megváltozott a város funkciója, s egyben az egész gazdaság térszerkezeti rendszere is. A modell már feltételezi az ár, a termékmennyiség, a termés hozam, a távolság és a termelési költségtényezők kölcsönös összefüggését. (Thünen, 1826) A város élelmiszerekkel történő ellátását a körülötte lévő mezőgazdasági körzet, míg az agrárvidék ipari termékekkel való ellátását a város iparosai biztosították. A városhoz közel eső területeken intenzívebb, míg a várostól távolabb extenzívebb termeléssel foglalkoztak.

Az 1828. évi magyarországi Regnicolaris Conscriptio adatait feldolgozó kutatás szerint az országban akkoriban 750 olyan település létezett, amely vásároshelynek mondotta magát, de ebből mindössze 284 volt olyan piacközpont, amit a falvak népe rendszeres eladó vagy vásárlóhelynek tekintett. Közülük csak 138 töltötte be egy-egy terület egyedüli kizárólagos eladó- vagy vásárlóhelyének funkcióját. A legnagyobb vonzaskörzetek az alacsonyabb népsűrűséggel és kevesebb várossal rendelkező vidékeken alakultak ki. Mutatja az ország agrárjellegét, hogy az erős vonzerőt gyakorló piacközpontoknak mindössze fele volt szabad királyi város (civitas). A 138 város között is óriási különbségek voltak: míg Pest-Buda csaknem 600.000 főt fűzött magához, addig a sor végén lévő Libetbánya mindössze 156 főt tudhatott magáénak. (Bácskai & Nagy, 1984)

A KERESKEDELEM LEGFONTOSABB INTÉZMÉNYE: A VÁSÁR

A vásártartási jog megszerzése nem volt könnyű egy település számára. 1848 előtt a kérelmeket a Helytartótanács csak abban az esetben hagyta jóvá, ha minimálisan két mérföld távolság választotta el a szomszédos vásártartó településtől, s nem estek egybe a vásártartó napjaik, vagyis nem szívták el egymás vásárló közönségét. Annál könnyebb volt megszerezni a vásártartási kiváltságot a befolyásos, nagyobb uradalmakkal rendelkező, befolyásos familiáknak. (Szili, 1987) Fontos volt a vásártartási jog, hiszen abból jelentős bevétel származhatott. A vásártartó helyek versenyeztek: állandóan jelentkeztek panaszok más települések lehetőségeinek bővülése esetén. Somogyban a megyeszékhely, Kaposvár kereskedelmi fejlődését például sokáig akadályozta Kanizsa és Pécs közelsége.

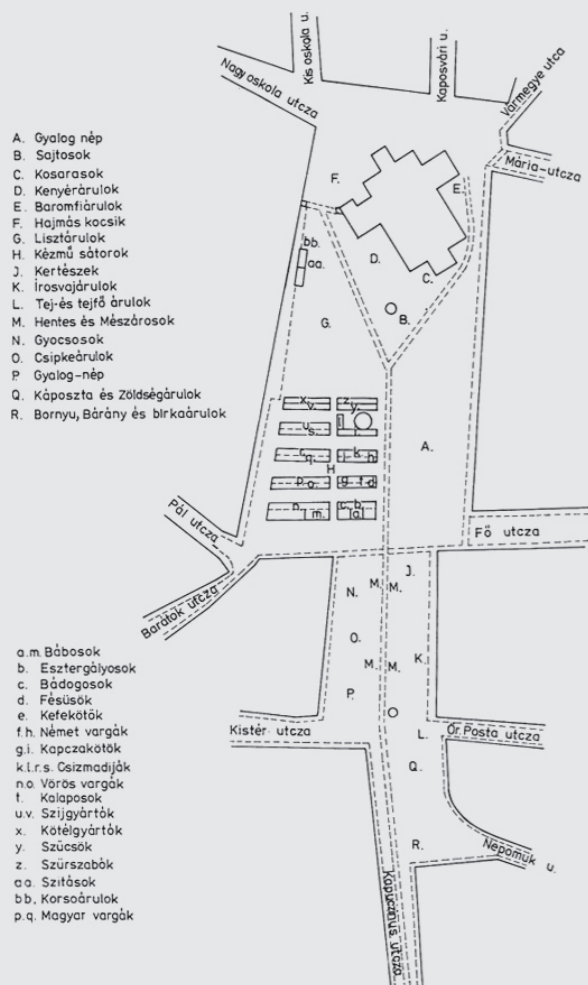
A vásárok napja általában valamelyik egyházi ünnephez kötődött. (Szili, 1987) A vásárok időpontjait rendszerint egy évre előre eldöntötték, s meghirdették (kidobolás) helyben és a piaci körzetben is. A legnagyobbak az országos vásárok voltak, amelyek legalább három napig tartottak. A tulajdonképpeni vásárnap a középső volt, ebből nőtt ki a vásár előtti és utáni nap. A vásár előtti nap a jószágvásár napja volt, míg a következő napokon szabad vásárlási tevékenység folyt. 1848 előtt a Helytartótanács nem nézte mindig jó szemmel a vásárok

szaporításának igényét, mondván, hogy azok hozzájárulnak a köznép kenyérléséhez, a munkától való elforduláshoz. (Szili, 1987) Az országos vásárok termény- és állatkereskedelme egyaránt szolgálta az exportot, a hazai fogyasztási szükségletet és az ipari alapanyagellátást. A nagyobb városok általában évi négy-hat országos vásárt tarthattak. A több napra érkezők főleg a városkapuk melletti beszálló fogadóknál juthattak szálláshoz, ellátáshoz. (Antalfy, 1982)

Az országos vásárok sokszor hatalmas forgalmat hoztak. Pest város augusztusi vásárait a 19. század első felében 4.000-10.000 szarvasmarhát is felhajtottak a kereskedők. (Nagy, 1975; Schams, 1822) A vásár vevőköre 82%-ban Pozsony, Pest és Bécs mézárósaiból és kereskedőiből került ki. A dél-dunántúli nagyobb városok országos vásárokat évente négyszer vagy hatszor rendezhettek. Az öt országos út találkozásánál fekvő Kanizsa kereskedői a reformkorban az évi hat vásáron (Kunics, 1992; Antalfy, 1982) a külföldre irányuló gabonakivitelt mintegy negyedét forgalmazták, de mellette Somogy és Zala megyék lakossága ott szerezte be gyári portékáit és a gyarmatárut. (Kaposi, 2009) Pécs országos vásárait a Drávaig érő terület élte, hiszen a nagykereskedői vásárolták föl a Dráva menti vidékeken termelt gabonát és állatállományt, s továbbították annak jelentős részét nyugati irányba. (Bácskai, 1993)

A havi- és a heti vásároknak más volt a funkciója. Kisebb árutömeget mozdítottak meg, lényegesen szűkebb területet fogtak át, s eltérő volt a vevőkörük is. Pécs 1804-ben szabadalmat kapott hetivásárok tartására, mégpedig a szerdai és szombati napokra. (Dankó, 1965) Debrecenben keddi és szombat volt a hetivásár napja. A hetipiac volt az, ahol a városi lakosság az élelmiszerek szükségletét beszerezte. Voltak még kirakodóvásárok is, ahol főleg iparcikkkel kereskedtek. Pesten 1826-ban a nagy Újvásártéren már 589 állandó bódé állt, ezekben 159 hazai és 170 külföldi kereskedő, valamint 180 hazai és 80 külföldi kézműves és gyáros kínálta portékáját. (Nagy, 1975) Gyakorik voltak a búcsúvásárok is, amelyek nemcsak a forgalmazásról, hanem az egyházi ünnephez kötődően a rokonlátogatásról és a vásári multságokról is szóltak. (Szili, 1987) (1. kép)

1. kép: Pécs, Fő tér, az árusok helyelosztása 1861-ben.
(Forrás: Magyar Néprajz III. 1991. 688.)

TELEPÜLÉSFORMÁLÓ HATÁSOK

A vásárok és a piacok alapvetően meghatározhatták egy civitas vagy egy oppidum életét, településformáját. A forgalom növekedésével egyre inkább a városfalon kívülre szorult a vásár egy része. Ennek persze az is oka volt, hogy a nagyobb vásároknak felhajtott állatsereg már nem fért volna el a központokban lévő tereken, s egyébként is legelőterület kellett a lovaknak és szarvasmarháknak. Kanizsán általában a városon kívüli majorsági legelőn tartották a vásár napja előtt a marhákat. A városközpontban lévő piacon tartották a gabonavásárt, de a Deák téren már sokkal szélesebb termékkálát találunk. (Kunics, 1992) Pécssett is a városfalon kívülre kerültek az állatok. A mai Kórház téren volt a dísznópiac, a Búza téren pedig a marhapiac. A Hal tér neve adja a funkciót, az Alsó-Sétatéren volt ugyanakkor az edény- és a búzapiac. A Piac tér (ma Széchenyi tér) megmaradt Nagypiacnak, a Jókai tér pedig Kispiacként volt ismert. (Dankó, 1965) A pécsi főtéri piacról 1814 tavaszán egy Magyarországon átutazó angol orvos még azt emelte ki, hogy ott jobbra falusi termékeket látott kirakva. (Bright, 1818) A 19. század utolsó évtizedeiből már számos fénykép vagy képeslap mutatja a Széchenyi tér standjait, vásárló közönségét, a sokszor földről áruló árusokat, kofákat.

A 19-20. század fordulójára szinte mindegyik városban új és korszerű vásártérrel kezdtek építeni. Pécssett 1906-ban adták át az új vásártérrel, ahol már rendezett módon lehetett állatvásárokat tartani. Kanizsán 1925-ben a Speyer-kölcson teremtette meg a lehetőségét, hogy korszerűsítsék a vásártérrel. (Kaposi, 2014) Kaposváron sokáig a Pécsi út mellett volt a vásártér, amit aztán 1904-ben áthelyeztek a város nyugati végébe, 1937-ben pedig korszerűsítették. (Récsei, 2016) A gyors urbanizáció hatására persze a kereskedelem sokat változott. A városfalon belüli utcákban az 1780-as évektől szaporodtak az állandó boltok. Ezek a reformkorra már szinte teljesen ellepték a főterekre vezető utcákat. Az eleinte még kisméretű boltok helyén a reformkortól általában már klasszicista emeletes házakat építettek, ahol az utcafronton alul volt a bolt, felül pedig a polgárcsaládok éltek, ugyanakkor az utcára merőleges udvari szárnyban kaptak helyet a műhelyek, raktárak, dolgozói lakások. Jelzi az idők változását, hogy az 1920-30-as években budapesti mintára már az önmagukat áruházként reklámozó kereskedelmi egységek is megjelentek.

VÁSÁRI SZABÁLYOK ÉS SZOKÁSOK

A vásári szokások hosszú időszak alatt stabilizálódtak. A Kiegyezés után a városok egyre másra alkották meg a vásári szabályzataikat. A vásároknak voltak fontos társadalmi funkciói is. A vásár mindenekelőtt találkozási hely és alkalom; a falu számára sokáig szinte az egyedüli lehetőség volt arra, hogy lakosai településükről kimozduljanak és külső kapcsolatokat létesítsenek. (Magyar Néprajz, 1991) Alapvető követelmény volt, miszerint csakis jó minőségű termékeket lehet eladni. Az adásvétel menete lassú volt, hozzátartozott a vevő és eladó közötti tárgyalás, a termék előállításának ismertetése, előnyeinek felsorolása, minőségének biztosítása. Az alku szinte kötelező volt. Sokszor a vásárlás nem jött létre az első alkalomra, a vevő többször is visszamehetett az árcsökkentésben reménykedve. Bár a szakirodalom többször kiemeli a két fél közti bizalmatlanságot, de ismerünk teljesen fordított eseteket is, ahol az adott szó kötelezettségnek számított. A vásárra csak a megbízható termékek kerülhettek, lopott állatokkal vagy egyéb termékekkel kereskedni főbenjáró bűnnek számított. Az adásvételnek voltak állandó formai elemei, így például a tenyérbecsapást, a jószág mellé állást vagy a jószágra a kéz rátételét országosan nézve is a megegyezésnek tekintették. (Tárkány-Szűcs, 1981) Helypénzt minden árustól szedtek, így például a vásártéren felállított sátrakért, az asztalokért, a bevitt állatok után, a szesz italok árusításáért stb. (Szili, 1987)

A vásárlók számára termékgarancia (jószágszavatosság) is létezett: tudunk arra eseteket, amikor az állandó vásárolók a legközelebbi alkalommal kicserélték a terméket vagy visszaadták az árát. Minden kereskedőt nyilvántartott a hatóság (piacfelügyelő), így könnyen azonosíthatók voltak az eladók. A Kiegyezés után már jogi kööttségek nélkül jelenhettek meg eladók és vevők: így például a pécsi nagyvásárok olyan alkalmakat adtak, ahol számos társadalmi csoport tagjai találkozhattak, így például helyi városi polgárok (iparosok, kereskedők), ormánsági és sárközi magyarok, svábok, zsidók, bosnyákok, horvátok, rácok stb. Népszerűek voltak Pécssett az 1870-es években a városba betelepített bolgárkertészek, akik hosszú távra bérelt asztalokon kínálták friss zöldségeiket. (Kaposi, 2022) A vásárok állandó eleme volt a színjátás, a bábjátás, a mutatványosok stb. A vásár látogatása sokszor csoportos program volt, a vásárlókön kívül nagyszámú érdeklődőt is

vonzott, akiket szívesen láttak, hiszen potenciális vásárlót láttak bennük. (Magyar Néprajz, 1991)

A vásározásnak szigorú szabályai voltak. A vásárt irányító és felügyelő szervezet a vásárbírói volt, vezetőjének hatásköre igazgatási és bírósági feladatokra terjedt ki. A vásári rendészet ügyelt a közrendre, a személyi biztonságra, fegyverviselésre, tűzvédelemre stb. (Tárkány-Szűcs, 1981) Bizonyos termékekkel való kereskedelem engedélyhez volt kötve. A céhek szigorúan őrködtek a kézműipari termékek minőségén. Tilos volt az erőszakos vevőfogás, a már alkudozó vásárló elcsábítása, avagy a vásár kapujában az egyoldalú elirányítás. A vásárokon érvényesült a hatóságok árlimitációs joga, amit már vásár kapujában megnézhetek a látogatók. A kötött árknál az általános elv az volt, hogy a vásárlások révén a városi szegénység létfeltételei ne romoljanak hirtelen, hiszen a tömegmozgalmak kezelése komoly gondokat okozhatott. Hátrányos volt ugyanakkor a hatóságok ármegállapítási joga a szabadkereskedelem fejlődésére. Nyugat-európai esetek a 18-19. századból tömegével vannak a vásári erőszakra és annak szétterjedésére. (Rudé 1964) Veszélyekkel járt, hogy a vásároknak mindig ott voltak az ügyeskedők, a munkakerülők, a koldusok, a tolvajok. (Szili, 1987)

ÖSSZEGZÉS

A hazai nagyobb településeken működtetett vásárok sokáig megfelelően szolgálták a gazdálkodók és fogyasztók igényeit. A vásár a sajátos szabályozottságával, ellenőrzöttségével nemcsak az árucserre lehetőségét teremtette meg, hanem lehetőséget adott különböző társadalmi csoportok számára a találkozásra, az információcserére, a kulturális kapcsolatok kialakítására. A vásár a közösségi szokásrendszer egy sajátos életvilága volt. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a gazdasági fejlődés felgyorsulásával, az individuális és hedonista szemlélet erősödésével, a piacok központok vasúti összekötésével a régi piacok körzetei is szétterjedtek, és újszerűbb kereskedelmi formák alakultak ki. Ám a vásároknak mégis maradtak olyan értékei, amelyek még a mai időkben is fontosak lehetnek egyes társadalmi csoportok számára.

HIVATKOZÁSOK

- Antalfy Gy. (1982), Reformkori magyar városrajzok. Panoráma, Budapest
- Bácskai V. – Nagy L. (1984), Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Bácskai V. (1993), Piackörzetek és piacközpontok a Dél-Dunántúlon a 19. század első felében. In: Kapiller Imre (szerk.), Gazdaságtörténeti Tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 34.) Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg. 213-250.
- Bright R. (1818), Travels from Vienna Through Lower Hungary with Some Remarks on the State of Vienna During the Congress in the Year 1814. London
- Dankó I. (1965), Adalékok a pécsi piacok és vásárok néprajzához. In: Dankó I. (szerk.), Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1964. Pécs. 169-185.
- Kaposi Z. (2009), Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai 1743–1848. Czupi Kiadó, Nagykanizsa
- Kaposi Z. (2014), Nagykanizsa gazdasági fejlődése 1850–1945. In: Kaposi Z. (szerk.), Nagykanizsa. Városi monográfia III. (1850–1945). Nagykanizsa M. J. Város Önkormányzata, Nagykanizsa. 99-249.
- Kaposi Z. (2022), Pécs gazdasági fejlődése 1867–1918). In: Kaposi Z. & Vonyó J. (szerk.), Pécs története VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Pécs Története Alapítvány – Kronosz Kiadó, Pécs. 103-192.
- Kunics Zs. (1992), A nagykanizsai Deák tér története a város fejlődésének tükrében. Zalai Múzeum 4. Zalaegerszeg. 205-221.
- Magyar Néprajz (1991), Nagybákay P. (szerk.), Magyar Néprajz nyolc kötetben. III. kötet. Kézművesség. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Nagy L. (1975), Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Budapest története III. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Récsei B. (2016), „...mert nem a térben, hanem az időben léteztek...”. Kaposvár utcáinak, tereinek (n)évtörténete. (Somogyi Almanach 55.) MNL Somogy Megyei Levéltára, Kaposvár

- Rudé G. (1978), The Crowd in History. Wiley & Sons, New York
- Szili F. (1987), Vásárok Somogyban (1700–1848). In: Kanyar J. (szerk.), Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 18. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár. 187-220.
- Tárkány-Szűcs E. (1980), Magyar jogi népszokások. Gondolat Kiadó, Budapest
- Thünen J. (1826), Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie. Verlag Friedrich Perthes, Hamburg

SZELLEMI KÖRNYEZETSZENNYEZÉS À LA MODE. TRENDEK ÉS ELLENTRENDEK A DIVATBAN

Keszeg Anna

egyetemi docens

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem;

Babeş–Bolyai Tudományegyetem

keszeg@mome.hu

BEVEZETÉS. DIVAT ÉS TRENDEK

Divat és trendek között szoros a kapcsolat, de pontosan miben is áll? Ezt a kérdést pár napja szegezték nekem egy, a filozófiai kávéház műfajába tartozó beszélgetésen. A filozófiai kávéház műfajának lényege, hogy egy szervezett személyes találkozó alkalmával különféle felkészültségű és érdeklődési körű emberek beszélgetnek egymással előzetesen egyeztetett témában - szakképzett filozófus vezetésével. Én is egy voltam a jelenlevők közül, s bár szakmai-elméleti igénnyel divattal tizenöt éve foglalkozom, nem éreztem, hogy szakértelmem bármit segített volna a kérdés megválaszolásában. Hirtelen három válaszlehetőség körvonalazódott bennem.

1. A köznyelvben a divat és trend szavakat szinonimként használjuk. Mindkettő arra utal, hogy egy adott jelenség népszerűsége, elfogadottsága, keresettsége növekszik. Vagyis az adott jelenség trend vagy divat. A jelenség maga lehet bármi: egy életforma, egy filozófiai irányzat, egy gondolkodásmód, egy közszereplő, egy tárgy, egy médiaformátum stb. Így tulajdonképpen mindkét szó ugyanazt jelenti: az aktuálisnak, a korszerűnek egy olyan formája, melyet emberek megfélelően nagy csoportja elfogad. Az aktuális és a korszerű rögtön behoz egy időtengelyt a meghatározásba, ugyanis aktuálisnak lenni

azt jelenti, hogy korábban vagy később az adott jelenség aktualitását vesztheti. Így a divat és trend is tulajdonképpen egy idővonatkozásban álló elfogadottságot jelent.

2. Másrészt a bennem élő rendszerező azt javasolta volna, hogy tartsuk fenn a divatot a korszerű öltözködéskultúra megnevezésére és használjuk a trendet általános fogalomként mindarra, ami aktuális. A divatelméletek gyakran élnek ezzel a szűkítéssel, hiszen úgy ítélik meg, a divatjelenség megértése szempontjából célravezetőbb az öltözködésszerű szűkíteni a megértést. Amikor ezzel a szűkítéssel nem értünk egyet, akkor általában két érv szokott előkerülni. Az egyik (és én ezt teljesen támogatni is tudom), hogy a köznyelvben a divat szót általánosabb jelentésben használjuk. (Lásd az első válaszom.) Ugyanakkor az sem tagadható, hogy bár a szó jelentése valóban nem szorítkozik csak az öltözködéskultúrára, az öltözködésszerű és kötelező módon gondolunk, ha a divat szót kimondjuk. Majd hozzátesszük, hogy öltözködés és/vagy nem csak. A másik érv, hogy a csak öltözködésszerű szorított divatot sohasem érezzük önmagában méltó ürügynek arra, hogy gondolkodjunk róla. Annak ellenére, hogy minden valamirevaló divattal (öltözködéssel) kapcsolatos vizsgálódás azzal indít, hogy legitimálja a területet, még mindig küzdeni kell azért, hogy az öltözködésszerű jelenségének megértése releváns problémát jelentsen.